

men mer integrerat i den habsburgska staten än stora delar av nuvarande Österrike, i synnerhet de västra delarna. Vidare försämrar möjligheterna till förståelse av den konstnärliga utvecklingen om man inte tar hänsyn till väldets multikulturella karaktär, vilket flera av antologiförfattarna implicit påpekar. Valet av geografisk begränsning är förståeligt eftersom det annars hade krävts en mer omfattande antologi med fler inblandade forskare, och helst från andra länder än dagens Österrike. Men urvalet är ändå alltså långt ifrån optimalt. En annan problematik till följd av bokens begränsning i omfång är att flera författare istället för att utveckla resonemang hänvisar till tidigare verk där de förfäktat samma åsikter eller behandlat tidigare forskning utförligare. Därmed blir de själva också bland de mest refererade författarna i litteraturförteckningen, vilket inte nödvändigtvis är representativt för forskningsläget.

I inledningen uppmärksammar redaktörerna det dilemma som kan uppstå när den nyare forskning som behandlas är skriven av fortfarande aktiva akademiker, kollegor eller kanske vänner till författarna. Hur redaktörerna har försökt lösa problemet framgår inte. Kanske är det en av anledningarna till att de flesta kapitel inte sträcker sig längre än till 1990-talet. Historiografi är överhuvudtaget en känslig och svår vetenskap, just på grund av att de man studerar är kollegor, före detta handledare, professorer, och så vidare. Jag hade gärna sett en diskussion om tillvägagångssätt och hänsynstaganden när det gäller denna aspekt av arbetet. Trots dessa invändningar fungerar antologin väl som snabb introduktion i forskningsläget. De respektive författarna har gjort ett hästjobb för att få in ett så omfattande forskningsläge och många utvecklingslinjer på dessa få sidor. Antologin är en bra startpunkt för den som vill börja läsa in sig på 1700-talets Habsburgvälde och dess samhällsliv.

Martin Almbjär

Catarina Welin & Sampo Honkala, *Per Otto Adelborg 1781–1818: krigare med vass penna* (Esbo: Litorale, 2014). 217 pp.

Om det inte varit för Catarina Welins och Sampo Hokalas år 2014 utgivna bok om Per Otto Adelborg, och hans respektlösa och raljerande karikatyrteckningar från det sena 1700- och det tidiga 1800-talets Sverige och Finland, skulle nog få idag alls känna till hans namn. Adelborg var till professionen officer och hade deltagit i finska kriget 1808–1809 och i kriget i Norge 1814. Därutöver ägnade han sig åt att i teckning avbilda vänner, familj och kollegor, meningsmotståndare och fiender i fred som i krig. Visserligen utförde han några porträtt i olja liksom teckningar och grafik med motiv ur det privata livet, men det är karikatyrerna som onekligen gör honom jämförbar med den äldre Carl August Ehrensvärd liksom den generationen senare verksamme Fritz von Dardel, båda kända just för sina karikatyrer. Särskilt den bildsvit där Adelborg driver med Gustav IV Adolf och hans regering, liksom teckningarna som illustrerar finska kriget 1808–1809, knyter honom till denna tradition.

Adelborg var som konstnärligt verksam officer inte unik. Förutom att teckning var ett omtyckt tidsfördriv i adels- och högreståndskretsar fanns det ett rent militärt behov av att kunna rita. Utöver att officerare behövde kunskaper i kartritning krävdes i större eller mindre utsträckning även förmåga att utföra ritningar till befästningar och byggnader liksom att i perspektiv kunna dokumentera slag och belägringar. Ett tidigt exempel är den mångsidigt verksamme fortifikationsofficeren, arkitekten och tecknaren Erik Dahlbergh, generalkvartermästare från 1674 och mest känd för sitt stora topografiska planschverk *Suecia Antiqua et Hodierna*. Med honom och den militära ingenjör- och arkitekturutbildning i Fortifikationen han tog initiativet till, liksom den starka utvecklingen av amatörismen – inte minst inom bildkonsten – formerades förete-

elsen som i den svenska konsthistoriska litteraturen kommit att gå under benämningen ”de tecknande och målade militärerna”. Denna företeelse skulle nå sin kulmen under 1800-talets första hälft, under den tid som Per Otto Adelborg verkade.

Att med ritstiftet fånga en person, en karaktär eller en situation, ofta med en humoristisk eller ironisk underton var särskilt populärt bland de tecknande militärerna. Och här går det att spåra en tradition som går tillbaka till Carl August Ehrensvärd – son till fältmarskalken Augustin Ehrensvärd – och tecknarkretsen på Sveaborg, den fästning som började uppföras på 1740-talet på Vargskären utanför Helsingfors. Ehrensvärds respektlösa karikatyrer och groteska figurer utförda med en raspig och snabb penna kom att utöva stort inflytande på nästa generation tecknande militärer. Hit hörde exempelvis Johan August Anckarsvärd och Axel Gustaf von Arbin, båda födda på Sveaborg. Dit kom också Adelborg år 1797 för att avlägga sin officersexamen och tjänstgöra vid Änkedrottningens livregemente. Här kom han att influeras av den tecknartradition, som alljämt präglade de militära och sociala livet på fästningen. Adelborg förflyttades sedan åter till Karlskrona, där han kom att idka vissa konststudier för den kände amiralitetsbildhuggaren Johan Törnström. Hans fortsatta liv som blev kort – han avled i Västervik redan 1818 endast 37 år gammal – kom dock helt att upptas av militära åligganden. Detta hindrade inte att han alltid tycks ha varit verksam med sitt ritstift, där motiven så gott som undantagslöst visar människor i olika sammanhang och situationer. I bilderna från finska kriget möter oss en osminkad verklighet. Här marscherar soldater i illasittande uniformer med tunga gevär på leriga finska landsvägar, en kuryggig generaladjutant Carl Johan Adlercreutz sitter på ryggen till en lunkande häst och Adelborg försöker pigga upp den deprimerade Carl Magnus Möllersvärd sedan denne nåtts av nyheten att Sveaborg kapitulerat. Från bataljen

vid Aro bro – där Adelborg själv deltog och tillsammans med Diedrik Reinhold Brunow och femtio man ur Nylands dragoner lyckades splittra de ryska patrullerna – har han tecknat en snabb och närmast expressiv bild. Exempel på motiv är också hur man i all enkelhet försökte roa sig när man låg i bivack. Till bilderna av mer privat natur finns ett antal befolkade interiörer från Finlands äldsta gårdar, Kiala i närheten av Borgå.

Det är i sviten av förlöjligande karikatyrer över Gustav IV Adolf och fälttåget i Pommern 1807, sammanlagt 21 blad, som Adelborg når som längst. Han driver med sublim elakhet med kungen och hans gelikar, utan att han själv någonsin satte sin fot i Pommern. Motiven byggde på vad han hade hört berättas, men kanske framför allt läst sig till. I bilderna skildras kungen än som arrogant, än som pompös med ett större intresse för efemära detaljer än för att leda fälttåget på ett professionellt sätt. Bildsviten finns bevarad både som teckningar och etsningar, och mycket talar för att det handlade om ett beställningsarbete, möjligen för Per Adolf Granbergs *Historisk tafvla af f.d. konung Gustaf Adolfs sednaste regeringsår från 1810–1811*, som knappast ger en tilltalande bild av monarken. När Adelborg, såsom medlem i den vaktstyrka som hade att bevaka Gustav Adolf på Gripsholm efter statskuppen 1809 avbildade kungen, var det med en större förståelse för hans tragiska gestalt. En gripande akvarell visar hur garnisonens mässingsorkester försöker underhålla den kungliga fången. Andra motiv skildrar den avsatte monarkens trista sysselsättningar under fångenskapen, från promenader och brevskrivande till skötandet av den personliga hygien. Men även den nye kunglige arvtagaren Karl Johan blev föremål för Adelborgs penna, där hans träffsäkra och skissartade stil omedelbart känns igen.

Adelborgs teckningar stannade i stor utsträckning kvar inom familjen. Efterhand hamnade dock ett mindre antal teckningar och grafiska blad i bland annat Kungliga bibliote-

ket i Stockholm, Stockholms stadsmuseum och i Finlands Nationalmuseum. På 1980-talet köpte Nationalmuseum i Stockholm in ett hundratal teckningar. Adelborg har emellertid förblivit lite omskriven. Hans teckningar har då och då använts för att illustrera olika historieverk, och några mindre uppsatser och en och annan katalogtext har publicerats, men den stora studien om Adelborgs liv och tecknarverksamhet har alltså dröjt fram tills förra året, då konsthistorikern Catarina Welins och arkitekten Sampo Honkalas bok publicerades.

Boken är försedd med ett rikhaltigt men väl utvalt bildmaterial som verkligen ger Adelborgs teckningskonst rättvisa. Här och var finns även andra bilder med anknytning till hans liv i Finland och Sverige. Som bilderbok är den onekligen en liten pärla, dessutom är den mycket vackert formgiven. Själva utgångspunkten för biografien har varit den bildsvit, som Adelborg tecknade sent i livet med motiv från barndomen, ungdomsåren och den militära utbildningen. Boken har följaktligen en kronologisk uppläggning. Vi får genom Adelborgs teckningar och bevarade skriftliga dokument följa honom från barndomen i Lovisa och på Svartholm, hans kadett- och fänriksår i Karlskrona och på Sveaborg, vistelserna på Kiala gård, Odensviholm och på Edbogård. Vidare ges inblickar i hans resor mellan Finland och Sverige, hans insatser i Finska kriget 1808–1809 och livet efter statskuppen 1809, då han också hunnit bilda familj. Och som redan antytts; hela tiden tecknar han, snabba, träffsäkra och inte sällan raljerande bilder av människor och dagsaktuella händelser. I de avslutande kapitlen ges en närmare granskning av hans karikatyrer över Gustav IV Adolf och fälttåget i Pommern, hans flytt till Västervik och det norska fälttåget 1814, vardagsbilderna därefter, hans efterhand allt sämre ekonomi, hans sjukdom och död. För att sätta in Adelborg i ett större konsthistoriskt sammanhang ges i det sista kapitlet en sammanfattande analys av Adelborg och hans teckningskonst i förhål-

lande till den samtida bildkonsten, exemplifierat med några andra idag tämligen bortglömda konstnärskollegor som Pehr Nordquist och Lorentz Axel Fredrik Almfelt.

För sitt arbete har författarna haft, förutom samlingarna av teckningar och gravyrer, tillgång till ett omfattande arkivmaterial i offentlig, men framför allt i privat ägo. Den delvis bevarade brevväxlingen mellan Adelborgs vårdnadshavare och släktingar i Sverige respektive Finland spelar en viktig roll i framställningen, liksom Adelborgs egna bevarade brev. Och det är nu det lite problematiska in finner sig. Det finns knappast en sida i boken där det inte finns ett eller flera citat ur de bevarade breven och dokumenten, och när citaten tillåts dominera så mycket som i Welins och Honkalas bok tappas man lätt fokus; till slut kanske man till och med hoppar över långa stycken för att komma framåt. Hade däremot författarna valt att beskriva Adelborgs liv och tecknarverksamhet med egna ord – och nöjt sig med att här och var illustrera detta med väl utvalda och väl genomtänkta citat – hade detta kunnat undvikas. Samtidigt kan man förstå att det varit frestande att publicera så mycket som möjligt av de unika brev och conceptböcker, bland annat förvarade i Odensviholms gårdsarkiv, som författarna har haft tillgång till.

I boken sammanflätas ändå på ett utmärkt sätt den enskilda människans livsvillkor och öden med det av krig och umbäranden präglade svensk-finska samhället, men samtidigt förblir Adelborg paradoxalt nog framställningen igenom, framför allt som konstnär, en solitär även om han i det sista kapitlet sätts in i ett lite större sammanhang. Här kunde författarna – som ju är väl inlästa på periodens konst- och kulturhistoria – ha gjort betydligt mer. Tecknarkretsen på Sveaborg, amatörismens ställning och konstlivet i det tidiga 1800-talets Sverige liksom Adelborgs samtida tecknande officerskamrater kunde gott ha fått ta lite större plats. Det hade förtydligat och skärpt bilden av Adelborg som konstnär.

Bakom arbetet om Per Otto Adelborg ligger ett stort forskningsarbete, värt all beundran. Och trots den kritik som ändå kan riktas mot boken fyller den en viktig funktion. Ty författarna lyfter fram inte bara ett tämligen okänt konstnärskap. De fördjupar också vår kunskap om den dramatiska tid som så radikalt kom att förändra Sverige och Finlands geografiska och politiska ställning.

Bo Lundström